

تقریرات درس خارج فقه

حضرت آیت الله سید محمد رضا مدرس طباطبایی یزدی (دامت برکاته)

سال تحصیلی ۹۲-۱۳۹۱

جلسه‌ی هجدهم؛ یکشنبه ۱۳۹۱/۷/۲۳

- روایت محمد بن عبدالله بن جعفر الحمیری:

و [أَحْمَدُ بْنُ عَلِيٍّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ الطَّبْرَسِيُّ فِي الْإِحْتِجَاجِ] عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جَعْفَرِ الْحَمِيرِيِّ أَنَّهُ كَتَبَ إِلَى صَاحِبِ الزَّمَانِ عَلَيْهِ السَّلَامُ يَسْأَلُهُ عَنِ الرَّجُلِ مِنْ وَكَلَاءِ الْوَقْفِ مُسْتَحِلٌّ [مُسْتَحِلًّا] لِمَا فِي يَدِهِ لَأ يَرِيعَ عَنْ أَخْذِ مَالِهِ رَبَّمَا نَزَلْتُ فِي قَرْبَتِهِ وَهُوَ فِيهَا أَوْ أُدْخِلُ مَنْزِلَهُ وَقَدْ حَضَرَ طَعَامَهُ فَيَدْعُونِي إِلَيْهِ فَإِنْ لَمْ أَكُلْ مِنْ طَعَامِهِ عَادَانِي^۱ عَلَيْهِ فَهَلْ يَجُوزُ لِي أَنْ أَكُلَ مِنْ طَعَامِهِ وَآتَصَدَّقَ بِصَدَقَةٍ وَكَمْ مِقْدَارُ الصَّدَقَةِ وَإِنْ أَهْدَى هَذَا الْوَكِيلُ هَدِيَّةً إِلَى رَجُلٍ آخَرَ فَيَدْعُونِي إِلَى أَنْ أَتَالَ مِنْهَا وَأَنَا أَعْلَمُ أَنَّ الْوَكِيلَ لَا يَتَوَرَّعُ [لَأ يَرِيعَ] عَنْ أَخْذِ مَا فِي يَدِهِ فَهَلْ عَلَيَّ فِيهِ شَيْءٌ إِنْ أَنَا نَلْتُ مِنْهَا؟ الْجَوَابُ: إِنْ كَانَ لِهَذَا الرَّجُلِ مَالٌ أَوْ مَعَاشٌ غَيْرُ مَا فِي يَدِهِ فَكُلْ طَعَامَهُ وَاقْبَلْ بَرَّةً وَإِلَّا فَلَا.^۲

محمد بن عبدالله بن جعفر الحمیری در نامه‌ای به امام عصر عجل الله تعالی فرجه الشریف [سؤالات اهل قم را مرقوم کرد و در ضمن] این سؤال را مطرح کرد: مردی از وکلاء وقف^۳ آنچه [از وقف] در اختیار دارد [برای خود] حلال می‌داند و از گرفتن [و خرج کردن] مال وقف ورعی ندارد، گاهی من وارد روستای آنها می‌شوم یا داخل در منزلش می‌شوم و موقع

۱. و فی المصدر زیاده: عَادَانِي وَ قَالَ فُلَانٌ لَأ يَسْتَحِلُّ أَنْ يَأْكُلَ مِنْ طَعَامِنَا ...

۲. وسائل الشیعة، ج ۱۷، کتاب التجارة، ابواب ما یکتسب به، باب ۵۱، ح ۱۵، ص ۲۱۷ و الإحتجاج، ج ۲، ص ۴۸۵.

۳. وکالت در این جا به معنای نیابت نیست، بلکه به معنی متصدی است، نظیر وكالة الانباء که عرب‌های جدید به نمایندگی و متصدی

خبرگزاری اطلاق می‌کنند.

غذا که می‌شود مرا دعوت به غذا خوردن می‌کند و اگر از غذای او نخورم با من دشمنی می‌ورزد^۱ آیا برای من جایز است که از آن غذا بخورم و صدقه بدهم؟ و اصلاً چقدر باید صدقه بدهم؟ و گاهی که این شخص هدیه‌ای به کس دیگری می‌دهد، آن شخص [دیگر] نیز مرا دعوت می‌کند تا از آن بخورم در حالی که می‌دانم آن متصدی وقف ورعی از برداشتن آن چه در دستش [از وقف] هست ندارد، آیا اگر من از آن هدیه‌هایی که فرستاده بخورم، چیزی بر عهده‌ی من هست؟ در جواب فرمودند: اگر آن متصدی وقف، مال یا معاشی غیر از آن چه [از وقف] در دستش هست داشته باشد، پس طعامش را بخور و هدیه‌اش را بپذیر و الا خیر.

بررسی سند روایت

این روایت را جناب طبرسی در کتاب شریف الاحتجاج، بدون سند نقل کرده و اصلاً دأب ایشان در این کتاب این نیست که سند ذکر کند. پس این روایت در احتجاج مرسله است.

ولی شیخ طوسی رحمته الله در کتاب الغیبه این روایت را مسنداً نقل کرده که سند ایشان این چنین است:^۲

أَخْبَرَنَا جَمَاعَةٌ عَنْ أَبِي الْحَسَنِ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ دَاوُدَ الْقُمِّيِّ قَالَ وَجَدْتُ بِحِطِّ أَحْمَدَ بْنِ إِبْرَاهِيمَ النَّوْبَخْتِيِّ وَإِمْلَاءِ أَبِي الْقَاسِمِ الْحُسَيْنِيِّ بْنِ رَوْحٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ.^۳

۱. در بعضی مناطق این طور است که اگر کسی را دعوت برای غذا خوردن کردند و اجابت نکرد، خیلی ناراحت می‌شوند و تلقی عداوت می‌کنند.

۲ شیخ طوسی رحمته الله جمیع مسائل محمد بن عبدالله بن جعفر الحمیری از صاحب الزمان علیه السلام را با این سند ذکر می‌کند، البته سند دیگری هم در الغیبه ذکر می‌کند که در پاورقی بعد ذکر می‌شود: اول من حدثنا بهذا التوقيع ابوالحسن محمد بن علی بن تمام و ذکر ...

۳. رجال النجاشی، ص ۳۸۴.

محمد بن أحمد بن داود بن علی أبو الحسن شیخ هذه الطائفة و عالمها و شیخ القمیین فی وقته و فقیههم حکمی أبو عبد الله الحسين بن عبید الله أنه لم ير أحداً أحفظ منه و لا أفقه و لا أعرَف بالحديث. و أمه أخت سلامة بن محمد الأرزني. ورد بغداد فأقام بها و حدث و صنف كتباً: كتاب المزار، كتاب الذخائر ... كتاب الرد علی ابن قولويه فی الصيام.

حدثنا جماعة أصحابنا رحمهم الله عنه بكتبه، منهم أبو العباس بن نوح و محمد بن محمد و الحسين بن عبید الله فی آخرین. و مات أبو الحسن بن داود سنة ثمان و ستين و ثلاثمائة و دفن بمقابر قريش.

۴. الغیبه للطوسی، ص ۳۷۳.

أَخْبَرَنَا جَمَاعَةٌ عَنْ أَبِي الْحَسَنِ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ دَاوُدَ الْقُمِّيِّ قَالَ وَجَدْتُ بِحِطِّ أَحْمَدَ بْنِ إِبْرَاهِيمَ النَّوْبَخْتِيِّ وَإِمْلَاءِ أَبِي الْقَاسِمِ الْحُسَيْنِيِّ بْنِ رَوْحٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَلَى ظَهْرِ كِتَابٍ فِيهِ جَوَابَاتٌ وَ مَسَائِلُ أُتِفِدَتْ مِنْ قَمٍ يُسْأَلُ عَنْهَا هَلْ هِيَ جَوَابَاتُ الْفَقِيهِ عليه السلام أَوْ جَوَابَاتُ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيِّ السَّلْمَعَانِيِّ لِأَنَّهُ حَكِيَ عَنْهُ قَالَ هَذِهِ الْمَسَائِلُ أَنَا أَجَبْتُ عَنْهَا فَكَتَبَ إِلَيْهِمْ عَلَى ظَهْرِ كِتَابِهِمْ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ قَدْ وَفَّقْنَا عَلَى هَذِهِ الرُّقْعَةِ وَ مَا تَضَمَّنَتْهُ فَجَمِيعُهُ جَوَابُنَا [عَنِ الْمَسَائِلِ] وَ لَا مَدْخُلَ لِلْمَخْذُولِ الضَّالِّ الْمُضِلِّ الْمَعْرُوفِ بِالْعَرَاقِرِيِّ لَعْنَةُ اللَّهِ فِي حَرْفٍ مِنْهُ وَ قَدْ كَانَتْ أَشْيَاءُ خَرَجَتْ إِلَيْكُمْ عَلَى يَدَيِ أَحْمَدَ بْنِ بِلَالٍ وَ غَيْرِهِ مِنْ نُظَرَائِهِ وَ كَانَ مِنْ ارْتِدَادِهِمْ عَنِ الْإِسْلَامِ مِثْلُ مَا كَانَ مِنْ هَذَا عَلَيْهِمْ لَعْنَةُ اللَّهِ وَ غَضَبُهُ، فَاسْتَنْبَتُ قَدِيمًا فِي ذَلِكَ فَخَرَجَ الْجَوَابُ أَلَا

جماعتی که شیخ طوسی رحمته الله از آن‌ها نقل می‌کند، اگر ما بودیم و این عبارت، از آن جایی که نمی‌توان احراز کرد در بین آن‌ها ثقه وجود دارد - زیرا گاهی شیخ مثلاً در الفهرست سه طریق به کتابی ذکر می‌کند که هر سه را مورد اشکال قرار می‌دهیم - پس نمی‌توان به آن اعتماد کرد، ولی خوشبختانه از طریق ضم اسانید در الفهرست^۱ می‌توانیم سند را تصحیح کنیم یا بگوییم آن جماعت این افراد هستند. علاوه بر آن که شیخ در الغیبیه سند دیگری نیز به این مکاتبه ارائه می‌کند که این مشکل را ندارد:

وَقَالَ ابْنُ نُوحٍ: أَوَّلُ مَنْ حَدَّثَنَا بِهَذَا التَّوْبِيعِ أَبُو الْحُسَيْنِ مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيِّ بْنِ تَمَّامٍ [و] ذَكَرَ أَنَّهُ كَتَبَهُ مِنْ ظَهْرِ الدَّرَجِ الَّذِي عِنْدَ أَبِي الْحَسَنِ بْنِ دَاوُدَ فَلَمَّا قَدِمَ أَبُو الْحَسَنِ بْنِ دَاوُدَ وَقَرَأَتْهُ عَلَيْهِ ذَكَرَ أَنَّ هَذَا الدَّرَجَ بَعِيْبِهِ كَتَبَ بِهِ أَهْلُ قَمٍّ إِلَى الشَّيْخِ أَبِي الْقَاسِمِ وَفِيهِ مَسَائِلُ فَأَجَابَهُمْ عَلَى ظَهْرِهِ بِحِطِّ أَحْمَدَ بْنِ إِبْرَاهِيمَ التَّوْبِخْتِيَّ وَحَصَلَ الدَّرَجُ عِنْدَ أَبِي الْحَسَنِ بْنِ دَاوُدَ.

و اما محمد بن احمد بن داود گرچه لفظ ثقه در حق او گفته نشده، ولی شاید از مجموع تعاریفی که نجاشی در حق ایشان ذکر می‌کند بتوان توثیق را استفاده کرد. نجاشی در مورد ایشان می‌فرماید:

محمد بن أحمد بن داود بن علی أبو الحسن شیخ هذه الطائفة و عالمها، و شیخ القميين فی وقته و فقیههم حکمی أبو عبد الله الحسين بن عبید الله أنه لم ير أحدا أحفظ منه، و لا أفضه و لا أعرف بالحديث.^۲

مَنْ اسْتَشْبَهَتْ فَإِنَّهُ لَا ضَرَرَ فِي خُرُوجِ مَا خَرَجَ عَلَيَّ مِنْهُمْ وَإِنَّ ذَلِكَ صَحِيحٌ.
و رُوِيَ قَدِيمًا عَنْ بَعْضِ الْعُلَمَاءِ عَلَيْهِمُ السَّلَامُ وَالصَّلَاةُ وَالرَّحْمَةُ أَنَّهُ سُئِلَ عَنْ مِثْلِ هَذَا بَعِيْبِهِ فِي بَعْضٍ مِنَ غَضَبِ اللَّهِ عَلَيْهِ وَقَالَ عليه السلام: الْعِلْمُ عَلِمْنَا وَلَا شَيْءَ عَلَيْنَا مِنْ كُفْرٍ مَنْ كَفَرَ فَمَا صَحَّ لَكُمْ مِمَّا خَرَجَ عَلَيَّ يَدِهِ بِرِوَايَةٍ غَيْرِهِ لَهُ مِنَ النَّقَاتِ رَحِمَهُمُ اللَّهُ فَاحْمَدُوا اللَّهَ وَاقْبَلُوهُ وَ مَا شَكَّكُمْ فِيهِ أَوْ لَمْ يَخْرُجْ إِلَيْكُمْ فِي ذَلِكَ إِلَّا عَلَى يَدِهِ فَرُدُّوهُ إِلَيْنَا لِنُصَحِّحَهُ أَوْ نُبْطِلَهُ وَاللَّهُ تَقَدَّسَتْ أَسْمَاؤُهُ وَجَلَّ تَنَاوُهُ وَلِي تَوْفِيقِكُمْ وَحَسْبُنَا فِي أُمُورِنَا كُلِّهَا وَنِعْمَ الْوَكِيلُ.

وَقَالَ ابْنُ نُوحٍ: أَوَّلُ مَنْ حَدَّثَنَا بِهَذَا التَّوْبِيعِ أَبُو الْحُسَيْنِ مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيِّ بْنِ تَمَّامٍ [و] ذَكَرَ أَنَّهُ كَتَبَهُ مِنْ ظَهْرِ الدَّرَجِ الَّذِي عِنْدَ أَبِي الْحَسَنِ بْنِ دَاوُدَ فَلَمَّا قَدِمَ أَبُو الْحَسَنِ بْنِ دَاوُدَ وَقَرَأَتْهُ عَلَيْهِ ذَكَرَ أَنَّ هَذَا الدَّرَجَ بَعِيْبِهِ كَتَبَ بِهِ أَهْلُ قَمٍّ إِلَى الشَّيْخِ أَبِي الْقَاسِمِ وَفِيهِ مَسَائِلُ فَأَجَابَهُمْ عَلَى ظَهْرِهِ بِحِطِّ أَحْمَدَ بْنِ إِبْرَاهِيمَ التَّوْبِخْتِيَّ وَحَصَلَ الدَّرَجُ عِنْدَ أَبِي الْحَسَنِ بْنِ دَاوُدَ.

نُسَخَةُ الدَّرَجِ: مَسَائِلُ مُحَمَّدَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جَعْفَرِ الْجَمَيْرِيِّ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ أَطَالَ اللَّهُ بَقَاءَكَ وَ أَدَامَ عَزْرَكَ ... مِنْ كِتَابِ آخِرِ فَرَايِكَ أَدَامَ اللَّهُ عَزْرَكَ ... وَعَنْ الرَّجُلِ مِنْ وَكَلَاءِ الْوَقْفِ يَكُونُ مُسْتَحَلًّا لِمَا فِي يَدِهِ لَا يَرِيعُ ...

۱. الفهرست، ص ۱۳۶:

محمد بن احمد بن داود القمي يكتني أبا الحسن له كتب منها كتاب الزمار الكبير [كبير حسن و كتاب الذخائر الذي جمعه كتاب حسن، و كتاب الممدوحين و المذمومين و غير ذلك، أخبرنا بكتبه و رواياته جماعة منهم الشيخ المفيد رحمه الله و الحسين بن عبید الله و أحمد بن عبدون كلهم عنه.

۲. رجال النجاشی، ص ۳۸۴.

احمد بن ابراهیم النوبختی: این شخص مجهول است و در کتب رجالی عنوان نشده است.

الحسین بن الروح که از سفراء و نواب خاصه‌ی امام زمان علیه السلام است و وثاقتش اظهر من الشمس است.

این که محمد بن احمد بن داود القمی می‌گوید «وَجَدْتُ بِحَطِّ أَحْمَدَ بْنِ إِبْرَاهِيمَ النَّوْبَخْتِيِّ وَ إِمْلَاءِ أَبِي الْقَاسِمِ الْحُسَيْنِيِّ بْنِ رَوْحٍ» اگر شهادت به این که جواب مکاتبات به املاء حسین بن روح بوده، به شهادت خود احمد بن داود القمی باشد، مشکلی ندارد و اگر به شهادت احمد بن ابراهیم النوبختی باشد از آن جایی که خود او مجهول بوده و توثیق ندارد، شهادت او هم قابل اعتماد نخواهد بود. بنابراین چون نمی‌توانیم احراز کنیم که به املاء حسین بن روح بودن جواب مکاتبه به شهادت محمد بن احمد بن داود بوده، پس روایت قابل اعتماد نخواهد بود.

علاوه بر آن که عبارت «وَجَدْتُ بِحَطِّ أَحْمَدَ بْنِ إِبْرَاهِيمَ النَّوْبَخْتِيِّ» نمی‌تواند این احتمال را دفع کند که امکان دارد کسی در آن دست‌برد زده و کلمه‌ای را کم یا زیاد کرده باشد؛ زیرا محمد بن احمد بن داود نگفته که مثلاً «اعرف خطه» تا این احتمال را دفع کند، شاید همین که احراز کرده اصل خط، خط احمد بن ابراهیم است، به ایشان نسبت داده؛ مگر این که بگوییم محمد بن احمد بن داود که می‌گوید وجدت بخط احمد بن ابراهیم؛ یعنی شهادت می‌دهد جواب مکاتبه من البدو الی الختم بخط احمد بن ابراهیم است و این شهادت کفایت می‌کند!

به هر حال این روایت از لحاظ سند به خاطر عدم احراز این که املاء حسین بن روح بودن جواب مکاتبه به شهادت محمد بن احمد بن داود بوده، ناتمام است.^۱

بررسی دلالت روایت محمد بن عبدالله بن جعفر الحمیری

در این روایت حضرت می‌فرمایند «إِنْ كَانَ لِهَذَا الرَّجُلِ مَالٌ أَوْ مَعَاشٌ غَيْرُ مَا فِي يَدِهِ فَكُلُّ طَعَامِهِ وَاقْبَلُ بِهِ وَ إِيَّاهُ فَلَا»؛ یعنی در صورتی که مال یا معاش حلال دیگری دارد، خوردن طعام او و پذیرفتن هدیه‌اش جایز

۱. به نظر می‌رسد در سند دیگر شیخ طوسی رحمته الله در الغیبه که می‌فرماید «وَقَالَ أَبُو نُوحٍ: أَوَّلُ مَنْ حَدَّثَنَا بِهَذَا التَّوْقِيعِ أَبُو الْحُسَيْنِ مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيِّ بْنِ تَمَّامٍ [و] ذَكَرَ أَنَّهُ كَتَبَهُ مِنْ ظَهْرِ الدَّرَجِ الَّذِي عِنْدَ أَبِي الْحَسَنِ بْنِ دَاوُدَ فَلَمَّا قَدِمَ أَبُو الْحَسَنِ بْنُ دَاوُدَ وَ قَرَأَتْهُ عَلَيْهِ ذَكَرَ أَنَّ هَذَا الدَّرَجَ بَعِيْنَهُ كَتَبَ بِهِ أَهْلُ قُمَّ إِلَى الشَّيْخِ أَبِي الْقَاسِمِ وَ فِيهِ مَسَائِلٌ فَأَجَابَهُمْ عَلَى ظَهْرِهِ بِحَطِّ أَحْمَدَ بْنِ إِبْرَاهِيمَ النَّوْبَخْتِيِّ وَ حَصَلَ الدَّرَجُ عِنْدَ أَبِي الْحَسَنِ بْنِ دَاوُدَ. نُسْخَةُ الدَّرَجِ: مَسَائِلُ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جَعْفَرِ الْحَمِيرِيِّ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ...» بتوان استفاده کرد که خود ابوالحسن محمد بن احمد بن داود شهادت داده که به املاء حسین بن روح بوده است. پس آن اشکال برطرف می‌شود و سند قابل اعتماد می‌شود. امیرخانی

است و اگر نداشته باشد، جایز نیست.

مرحوم شیخ می‌فرماید: بنابراین از این روایت استفاده می‌شود در صورت اول که احتمال می‌دهد مال حرام داشته باشد و در نتیجه احتمال حلیت هم می‌دهد، مادامی که احراز نکرده مال حلال هم دارد، نمی‌تواند اخذ کند.^۱

ایراد سید یزدی بر استفاده‌ی شیخ رحمته‌الله از این روایت برای صورت اول

سید یزدی رحمته‌الله و بعضی دیگر به تبع ایشان می‌فرمایند تطبیق جناب شیخ این روایت را بر صورت اول درست نیست؛ چون صورت اول این بود که نمی‌دانیم سلطان آیا مال حرامی دارد که مأخوذ می‌تواند از آن باشد، در حالی که در این روایت مفروض است که مال حرامی دارد و مأخوذ می‌تواند از آن باشد.^۲ به همین خاطر بعضی گفته‌اند شاید نساخ مکاسب اشتباه کرده و این عبارت را که مربوط به صورت دوم بوده، در صورت اول ادراج کرده‌اند!

بررسی کلام سید یزدی رحمته‌الله

گرچه ظهور روایت همان‌طور که سید یزدی رحمته‌الله فرمودند در این است که داشتن مال حرام مفروض است و مربوط به صورت دوم می‌شود، ولی به نظر می‌رسد مرحوم شیخ از عبارت «مُسْتَحِلٌّ لِمَا فِي يَدِهِ» استفاده نکرده‌اند که بالفعل در آن مال تصرف کرده، بلکه فقط استفاده کرده‌اند آن شخص چنین روحیه‌ای دارد که ابائی از تصرف در مال وقفی ندارد و لایرع عن اخذ ماله، ورع ندارد، اما آیا عملاً این کار را انجام داده یا نه، معلوم نیست و امام رحمته‌الله هم در جواب می‌فرمایند صرف این که احتمال می‌دهی مال حلال داشته باشد و

۱. کتاب المكاسب، ج ۲، ص ۱۶۵:

لكن ربما يوهم بعض الأخبار أنه يشترط في حلّ مال الجائر ثبوت مال حلال له، مثل ما عن الاحتجاج عن الحميري، أنه كتب إلى صاحب الزمان عجل الله فرجه يسأله عن الرجل يكون من وكلاء الوقف مستحلاً لما في يده، ولا يتورع عن أخذ ماله، ربما نزلت في قربةٍ وهو فيها ... الجواب: «إن كان لهذا الرجل مال أو معاش غير ما في يده، فاقبل برّه، وإلا فلا».

بناءً على أن الشرط في الحلّية هو وجود مال آخر، فإذا لم يعلم به لم يثبت الحلّ، لكن هذه الصورة قليلة التحقّق.

۲. حاشية المكاسب (للبيزدي)، ج ۱، ص ۳۱:

لا يخفى أن مورد الخبر ما إذا علم وجود الحرام في جملة أمواله وهو الصورة التائبة لا ما نحن فيه من صورة الشكّ في أصل وجود الحرام فلعلّ اشتراط العلم بوجود مال حلال مختصّ به دون ما نحن فيه ولا ملازمة بينهما كما هو واضح هذا مع أنّ ظاهر كفاية وجود معاش آخر وهو أعمّ من العلم بوجود مال حلال فظاهرة اشتراط وجود ممرّ حلال حتى لا يكون ما يكون مورداً للحاجة معلوم الحرمة واصله أنّه لا بدّ من احتمال كونه حلالاً والغرض إبداء احتمال الحلّية فتدبر.

مأخوذ از آن مال حلال باشد، کافی نیست و باید احراز کنی مال حلال دارد.

با این بیان گرچه مربوط به صورت اول می‌شود، ولی همان‌طور که گفتیم خلاف ظهور است و کلام سید یزدی رحمته درست است که فرمود روایت ظهور در صورت ثانیه دارد.

سید یزدی سپس می‌فرماید این که حضرت فرمودند: «إِنْ كَانَ لِهَذَا الرَّجُلِ مَالٌ أَوْ مَعَاشٌ غَيْرُ مَا فِي يَدِهِ فَكُلُّ طَعَامَهُ وَاقْبَلُ بِهِ» معلوم می‌شود وجود معاش دیگر «یعنی ممر حلال» که اعم از علم به وجود مال حلال است کفایت می‌کند، پس در واقع احتمال حلیت شرط است؛ نه علم به وجود مال حلال و غرض حضرت با این کلام در واقع ابداء احتمال است؛ یعنی همین قدر که احتمال دهد از حلال است، هرچند علم به داشتن مال حلال نداشته باشد کفایت در جواز اخذ می‌کند.

این کلام سید یزدی، کلام مناسبی است و بعید نیست در مجموع این مراد باشد.

پس خلاصه‌ی کلام در مورد صورت اول این شد که اگر علم نداریم که سلطان و هر جائری مال حرامی دارد که می‌تواند داخل در مأخوذ باشد، می‌توانیم در آن مأخوذ تصرف کنیم و در مورد مکاتبه‌ی محمد بن عبدالله بن جعفر الحمیری هم گفتیم:

اولاً: مربوط به صورت اول نیست.

ثانیاً: از لحاظ سند ناتمام است.

ثالثاً: مراد روایت همان‌طور که سید یزدی ذکر کردند، این است که با صرف احتمال حلیت می‌توان در آن تصرف کرد.

بررسی صورت دوم

صورت دوم این بود که می‌دانیم سلطان یا هر غاصبی، مال حرامی دارد که می‌تواند داخل در مأخوذ باشد، ولی نمی‌دانیم داخل در مأخوذ است یا خیر؟ آیا در این صورت تصرف در آن مأخوذ جایز است یا خیر؟

مرحوم شیخ در مورد این صورت می‌فرماید: اگر اموال حرامش در بین اموال حلالش به صورت شبهه‌ی غیر محصوره باشد، مثل صورت قبل می‌شود که قاعده‌ی ید جاری است، اما اگر به صورت شبهه‌ی محصوره باشد، باز در صورتی که بعضی اطراف علم اجمالی خارج از ابتلاء آخذ باشد، مانند صورت قبل

می‌شود؛ چون با خروج بعض اطراف علم اجمالی، از ابتلاء دیگر علم اجمالی منجز نمی‌شود و اصل در اطراف دیگر جاری می‌شود.^۱

مثلاً اگر کسی علم اجمالی دارد انائی که در اتاق است نجس است یا انائی که در شانگهای چین است، از آن جایی که اناء در شانگهای چین مورد ابتلاءش نیست، این علم اجمالی منجز نیست؛ زیرا علم اجمالی در صورتی منجز و مؤثر^۲ می‌شود که تکلیف علی کل تقدیر فعلی باشد.

مرحوم شیخ برای ما نحن فیه مثال می‌زنند که اگر سلطان دو جاریه داشته باشد که یکی را به زید هبه کرده و دیگری را خود استیلا کرده و از زنان مهم دربار و ام ولد سلطان شده است، در صورتی که زید علم اجمالی داشته باشد یکی از این دو جاریه غصبی است، هرچند در این جا شبهه، شبهه‌ی محصوره است، ولی می‌تواند در جاریه‌ای که سلطان به او بخشیده، تصرف کند؛ زیرا جاریه‌ی ام ولد سلطان از مورد ابتلاء او خارج است، بنابراین علم اجمالی منجز و مؤثر نیست؛ چون تکلیف اجتناب عن الجاریة الغصبیة نسبت به جاریه‌ی ام ولد سلطان فعلی و مؤثر نیست.

۱. کتاب المکاسب، ج ۲، ص ۱۶۷:

و أمّا الثانية، [ان يعلم بوجود مال محرم للجائر لکن لا يعلم بكون الجائزة منها]

فإن كانت الشبهة فيها غير محصورة، فحكمها كالصورة الأولى، وكذا إذا كانت محصورة بين ما لا يبتلى المكلف به و بين ما من شأنه الابتلاء به، كما إذا علم أن الواحد المرذد بين هذه الجائزة و بين أم ولده المعدودة من خواص نساءه مغصوب؛ و ذلك لما تقرّر في الشبهة المحصورة من اشتراط تعلق التكليف فيها بالحرام الواقعي بكون كل من المشتبهين بحيث يكون التكليف بالاجتناب عنه منجزاً لو فرض كونه هو المحرم الواقعي، لا مشروطاً بوقت الابتلاء المفروض انتفاؤه في أحدهما في المثال؛ فإن التكليف حينئذ غير منجز بالحرام الواقعي على أي تقدير؛ لاحتمال كون المحرم في المثال هي أم الولد، و توضيح المطلب في محله.

۲. مرحوم شیخ در بعضی عبارات می‌فرماید علم اجمالی منجز نمی‌شود و در بعضی می‌فرماید فعلی نمی‌شود که به هر حال یک نوع تذبذبی در کلام است، ما برای رعایت هر دو جهت، تعبیر به مؤثر می‌کنیم.